

VÝJIMEČNÝ TREST V PROCESU REFORMY TRESTNÍHO PRÁVA HMOTNÉHO

doc. JUDr. VĚRA KALVODOVÁ, Dr.

Katedra trestního práva Právnické fakulty MU Brno

Přijetím *novely trestního zákona č. 175/1990 Sb.* se součástí sankčního systému trestního práva stal výjimečný trest odnětí svobody, který, jak známo, má dvě formy, a to trest odnětí svobody nad 15 až do 25 let a trest odnětí svobody na doživotí. Společným předpokladem pro uložení obou forem výjimečného trestu je požadavek, aby trestní zákon ve zvláštní části uložení této sankce výslovně dovozoval. Další předpoklady jsou pak stanoveny diferencovaně pro každou z forem a lze je považovat za významný projev zásady formálně-materiálního pojetí trestného činu a zásady ekonomie trestní represe. Vyjadřují rovněž subsidiaritu doživotního trestu ve vztahu k mírnější, časově určité formě výjimečného trestu.

Trest odnětí svobody nad 15 až do 25 let mohl být dle úpravy přijaté v r. 1990 uložen pouze tehdy, byl-li stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost velmi vysoký a možnost nápravy pachatele obzvláště ztížena (§ 29 odst. 2 tr. zák.). Oba předpoklady musely být splněny kumulativně. Možnost uložení *trestu odnětí svobody na doživotí* je vázána na taxativně vymezený okruh trestných činů a dále na splnění dalších předpokladů, dle původní úpravy rovněž stanovených kumulativně. Jsou jimi mimořádně vysoký stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost posuzovaný vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobení provedení činu nebo zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku, požadavek účinné ochrany společnosti a požadavek nenapravitelnosti pachatele trestem odnětí svobody nad 15 až do 25 let. Diferencovaně je stanovena i možnost podmíněného propuštění, jež u první formy přichází v úvahu až po výkonu dvou třetin uloženého trestu, v případě doživotí pak po výkonu nejméně 20 let.

První změnu právní úpravy výjimečného trestu přinesla *novela trestního zákona č. 290/1993 Sb.* Ustanovení § 29 odst. 1 bylo doplněno o možnost soudu již při ukládání výjimečného trestu rozhodnout, že doba výkonu trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou se pro účely podmíněného propuštění do doby výkonu trestu nezapočítává. Vzhledem k tomu, že odsouzený k výjimečnému trestu je obligatorně zařazen pro výkon trestu do věznice se zvýšenou ostrahou (§ 39a odst. 2, 3 tr. zák.) a do mírnějšího typu věznice nemůže být přeřazen dříve než po výkonu deseti let (§ 39b odst. 4 písm. a) tr. zák.), představuje tato možnost podstatné zpřísnění výjimečného trestu. Rozhodnutí soudu v uvedeném smyslu znamená vyloučení možnosti podmíněného

propuštění z výkonu výjimečného trestu nad 15 až do 25 let, pro odsouzené k doživotnímu trestu se tato možnost značně oddálí, resp. bude rovněž vyloučena, nesplní-li podmínky pro přeřazení do věznice mírnějšího typu. Předmětné ustanovení považuji za diskutabilní z hlediska účelu trestu už od doby jeho přijetí.¹ Podmíněné propuštění představuje významný pozitivní motivační prostředek ovlivňující chování odsouzených jak ve výkonu trestu, tak i po propuštění na svobodu, v případě doživotního trestu pak má význam i z hlediska eliminace důsledků bezvýchodnosti. Neúměrné oddálení šance na znovunabytí svobody, resp. její případné úplné vyloučení tak působí spíše kontraproduktivně účelu trestu. Lze sice do jisté míry přisvědčit argumentu, že rozhodnutím o nezapočítávání dle § 29 odst. 1, posl. věta má být odsouzený motivován k takovému chování ve výkonu trestu, aby co nejdříve dosáhl přeřazení do mírnějšího typu věznice, po deseti letech obligatorně strávených ve věznici se zvýšenou ostrahou a s perspektivou minimálně dalších dvaceti let ve vězení je však tato motivace přinejmenším zeslabena. V případě odnětí svobody nad 15 do 25 let pak tento argument uplatnit nelze.²

Další významná změna v právní úpravě výjimečného trestu je spojena s *novelou (nejen) trestního zákona č. 265/2001 Sb.* Ta se dotkla samotných předpokladů pro uložení obou jeho forem stanovených v § 29 odst. 2, 3 tr. zák. Jejich podstata zůstala nezměněna, změnil se však požadavek kumulativního splnění. V případě první formy výjimečného trestu tedy postačuje alternativní naplnění velmi vysokého stupně společenské nebezpečnosti nebo obzvláště ztížené možnosti nápravy. U doživotního trestu pak spolu s mimořádně vysokým stupněm společenské nebezpečnosti (§ 29 odst. 1 písm. a) tr. zák.) musí být naplněna alespoň jedna z podmínek uvedených v § 29 odst. 3 písm. b) tr. zák. Uvedené změny představují pro soud podstatné zmírnění podmínek pro uložení výjimečného trestu, a tedy rozšíření prostoru pro jeho ukládání. Tuto úpravu třeba hodnotit pozitivně, neboť přispívá k důslednější a širší diferenciaci při ukládání trestu.

Z pohledu doživotního trestu je pak významná i *novela trestního řádu č. 265/2001 Sb.*, která zavedla možnost podat dovolání ve všech případech, kdy byl uložen trest odnětí svobody na doživotí (§ 265b odst. 2 tr. řádu). Tato možnost vzhledem k závažnosti důsledků spojených s uložením doživotního trestu byla bezesporu správným krokem. Dle mého názoru by měla být vnímána jako určitá obdoba dřívějšího přezkumu uložených trestů smrti Nejvyšším soudem, ovšem s tím rozdílem, že pravomocně uložené tresty odnětí svobody na doživotí nejsou přezkoumávány obligatorně z úřední povinnosti, ale jen z podnětu podaného dovolání, v němž musí být uvedeno, proti jakým výrokům směřuje a jaké vady jsou vytýkány.³ Aplikační praxe záhy nastolila problém stran povahy uvedeného dovolacího důvodu a s ním souvisejícího rozsahu přezkumné povinnosti či oprávnění Nejvyššího soudu. Pochybnosti nejsou o tom, že v ustanovení § 265b odst. 2 je vymezen samostatný dovolací důvod, spočívající ve

¹ Srovnej např. Kalvodová, V.: Trest odnětí svobody na doživotí, Masarykova univerzita, Brno, 1995; Kalvodová, V.: Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí, Masarykova univerzita, Brno, 2002.

² Blíže k této otázce tamtéž.

³ Šámal, P., Král, V., Baxa, J., Púry, F.: Trestní řád, komentář, C. H. Beck, Praha, 2002, str. 1649.

skutečnosti, že obviněnému byl uložen trest odnětí svobody na doživotí. Tento důvod může být uplatněn zcela samostatně, bez návaznosti na dovolací důvody uvedené v ustanovení § 265b odst. 1, ale též vedle takového důvodu. Je rovněž zřejmé, že podstatou dovolacího důvodu dle § 265b odst. 2 je zjištění, zda byly splněny všechny zákonem stanovené podmínky pro uložení doživotního trestu podle § 29 odst. 1, 3 tr. zák. Zmíněný problém pak vznikl v souvislosti s výkladem pojmu zákonem stanovené podmínky pro uložení doživotního trestu, kdy vyvstala otázka, zda na podkladě dovolání podaného z předmětného důvodu lze přezkoumat i předpoklady pro vyslovení viny, a to nejen z hlediska právního posouzení, ale i skutkových zjištění. V usnesení sp. zn. 11 Tdo 79/2002 ze dne 3. 9. 2002 Nejvyšší soud vyslovil právní názor, že *samotné uložení trestu odnětí svobody na doživotí představuje zákonný dovolací důvod a dovolateli se tak otevírá přezkum napadeného rozhodnutí z hlediska vad vytýkaných v dovolání. Rozsah přezkumu je zaměřen na posouzení, zda ve věci byly splněny všechny zákonné předpoklady pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí. Jedná se ovšem nejen o přezkoumání vlastních zákonných předpokladů (§ 29 odst. 1, 3 tr. zák.), popř. výroku o trestu jako celku, nýbrž též o posouzení toho, zda byly splněny zákonné předpoklady pro vyslovení viny obviněného trestným činem, u něhož zákon uložení tohoto výjimečného trestu připouští, a to jak z hlediska použité právní kvalifikace, tak i z hlediska správnosti a úplnosti skutkových zjištění (za předpokladu, že jsou takové vady v dovolání vytýkány a vztahují-li se ke skutkovým okolnostem, jejichž existenci vyžaduje naplnění zákonných znaků skutkové podstaty trestného činu, za který lze uložit trest odnětí svobody na doživotí).*

Vzhledem k tomu, že jiný senát Nejvyššího soudu ve věci dovolání z důvodů uvedeného v § 265b odst. 2 tr. řádu dospěl v otázce týkající se rozsahu přezkoumávání rozhodnutí k jinému právnímu názoru, byla věc postoupena k projednání velkému senátu trestního kolegia Nejvyššího soudu. Velký senát se neztotožnil s právním názorem vysloveným ve výše uvedeném rozhodnutí 11 Tdo 79/2002 a v usnesení 15 Tdo 138/2003 ze dne 27. 3. 2003 vyslovil závěr, že v případě, *kdy je obviněnému uložen trest odnětí svobody na doživotí, je rozsah přezkumu napadeného rozhodnutí dovolacím soudem při uplatnění dovolacího důvodu dle § 265b odst. 2 tr. řádu omezen jen na posouzení toho, za byly splněny všechny zákonné podmínky pro uložení takového druhu trestu ve smyslu ustanovení § 29 odst. 1, 3 tr. zák. Přitom dovolací soud vychází z toho, zda soudy zjištěný skutkový podklad v tomto směru opodstatňuje právní závěr o splnění podmínek pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí.*

V řízení o takovém dovolání nelze přezkoumávat skutečnosti, které jsou významné pro vyslovení viny obviněného trestným činem, u něhož zákon uložení tohoto výjimečného trestu dovoluje. Velký senát zdůrazňuje, že dovolání je mimořádným opravným prostředkem, jehož smyslem je náprava procesních a právních vad napadeného rozhodnutí, nikoli však odstraňování skutkových nedostatků. Poukazuje na již konstantní judikaturu Nejvyššího soudu. Ze zákonného vymezení dovolacích důvodů v ustanovení § 265b tr. řádu jako celku pak dle velkého senátu nelze také založit stav jisté nerovnosti osob v tom, že v případě uložení trestu odnětí svobody na doživotí by dovolací důvody a od nich se odvíjející rozsah přezkumu napadeného rozhodnutí dovolacím soudem byly závislé jen na tom, který ze dvou výjimečných trestů byl ulo-

žen. Poukazuje rovněž na to, že dovolání není mimořádným opravným prostředkem, jehož smyslem je nahrazovat jiné mimořádné opravné prostředky.

K argumentům uvedeným v rozhodnutí velkého senátu lze uvést následující. Pokud je řečeno, že dovolání jako mimořádný opravný prostředek je konstruováno tak, že na jeho podkladě žádný z taxativně vymezených dovolacích důvodů neumožňuje, aby jeho prostřednictvím se dovolatel domáhal přezkoumání správnosti či úplnosti soudem učiněných skutkových zjištění, toto beze zbytku platí ve vztahu k dovolacím důvodům dle § 265b odst. 1 tr. řádu. Ty jsou formulovány tak, že pokrývají výlučně procesní a právní vady. Naproti tomu dovolací důvod uvedený v § 265b odst. 2 tr. řádu je formulován natolik obecně, že takovýto kategorický závěr učinit nelze, naopak z této formulace lze vyvodit, že koncepce dovolacího důvodu dle § 265b odst. 2 je odlišná od koncepce dovolacích důvodů dle odst. 1. Skutečnost, že zákonodárce neváže tento dovolací důvod na ostatní důvody a současně ani nespecifikuje jaké výroky mají být na podkladě tohoto důvodu přezkoumávány, v jakém rozsahu a z jakých důvodů, nasvědčuje závěru o co nejšířší možnosti přezkumu. Ta je opodstatněna již tím, že doživotní odnětí svobody představuje nejpřísnější druh trestu, který zbavuje odsouzeného trvale osobní svobody (i přes existenci možnosti podmíněného propuštění z výkonu doživotního trestu je reálná možnost znovunabytí svobody nejistá) a vzhledem k závažnosti takového zásahu do osobní sféry odsouzeného by měl být dán prostor pro přezkoumání všech (skutkových i právních) okolností uložení doživotního trestu. Kromě toho jedním z předpokladů uložení doživotního trestu je spáchání některého z taxativně vymezených trestných činů spáchaného za podmínek uvedených v § 29 odst. 3 písm. a) a b) tr. zák. Okruh dovolacího přezkumu musí proto zahrnovat i výrok o vině, a to jak z hlediska použité právní kvalifikace (tady by však byl prostor pro současné uplatnění dovolacího důvodu uvedeného v ust. § 265b odst. 1 písm. g/), tak i z hlediska správnosti a úplnosti skutkových zjištění. Jen tak lze totiž přezkoumat, zda skutečně byly splněny všechny předpoklady pro uložení doživotního trestu. Pokud jde o nerovnost v postavení odsouzených k výjimečnému trestu, na niž je v rozhodnutí velkého senátu poukazováno, je to právě přísnost doživotí, daná jeho časovou neomezeností, která odůvodňuje vytvoření specifického dovolacího důvodu a která tuto určitou nerovnost opodstatňuje. Z uvedených důvodů se přikláním k rozhodnutí 11 Tdo 79/2002.⁴

Poslední změnu v právní úpravě výjimečného trestu, a to značně kontroverzní, pak přinesla **novela trestního zákona č. 320/2006 Sb.** Tato novela rozšířila okruh trestných činů, za něž lze uložit výjimečný trest, v případech recidivy ve smyslu § 29 odst. 4 tr. zák. i doživotí. Jedná se přitom o trestné činy, spáchané za okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby, spočívající ve způsobení smrti. Smrtný následek je však u těchto trestných činů pokryt výlučně nedbalostí. Rozhodně nezpochybňuji vysokou závažnost, resp. společenskou nebezpečnost těchto trestných činů. Je třeba si ovšem uvědomit, že zatímco za spáchání vraždy dle § 219 odst. 1 tr. zák., tedy úmyslného usmrcení, hrozí pachateli trest odnětí svobody od 10 do 15 let, za typově méně či nanejvýš stejně závažné (ve srovnání s vraždou) delikty např. loupeže, vydírání, ublí-

⁴ K uvedené problematice srovnej tamtéž, str. 1649–1650.

žení na zdraví s následkem smrti způsobeným z nedbalosti hrozí výjimečný trest, v případě recidivy i doživotní. Nelze si proto neklást otázku míry represe z pohledu zásady ekonomie trestní represe.

Výjimečný trest se stal samozřejmě i součástí úvah rekodifikačních. Právní úprava obsažená v návrhu nového trestního zákoníku počítala opět se dvěma jeho formami, časově určitým trestem odnětí svobody nad 20 až do 30 let a trestem odnětí svobody na doživotí (§ 54). Lze říci, že celková koncepce výjimečného trestu v návrhu je prakticky stejná jako ve stávající právní úpravě. Určité rozdíly tu pochopitelně jsou jako logický důsledek dalších navrhovaných změn. Vzhledem k navrhovanému zvýšení maximální hranice pravidelného trestu odnětí svobody z 15 na 20 let se zvyšuje i rozpětí první formy výjimečného trestu. V návaznosti na novou kategorizaci trestného činu je možnost uložení výjimečného trestu stanovena jen za zvlášť závažný zločin, u něhož to trestní zákon dovoluje. Pokud jde o další předpoklady, stejně jako ve stávajícím § 29 jsou diferencovány u obou forem a formulovány obdobně s přihlédnutím k odlišnému pojetí trestného činu v návrhu zákoníku. Podmínka velmi vysokého a mimořádně vysokého stupně nebezpečnosti činu pro společnost je nahrazena podmínkou velmi vysoké a mimořádně vysoké závažnosti. Pojem možnost nápravy pachatele je nahrazen pojmem vedení řádného života, resp. možnosti působení na pachatele, aby vedl řádný život. Dle návrhu se rozšiřuje okruh trestných činů, resp. zvlášť závažných zločinů, za něž lze uložit doživotí. Jejich taxativní výčet je uveden v § 54 odst. 3 a obsahuje oproti platné právní úpravě další zvlášť závažné zločiny, a to útok proti lidskosti (§ 378), apartheid a diskriminaci skupiny lidí podle § 379 odst. 2, přípravu útočné války (§ 383), používání zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje podle § 387 odst. 3, válečnou krutost podle § 388 odst. 3, perzekuci obyvatelstva podle § 389 odst. 3, zneužívání mezinárodně uznávaných a státních znaků podle § 391 odst. 3 s tím, že není stanoveno jako podmínka uložení doživotního trestu úmyslné zavinění smrti jiného.⁵ V ústavně právním výboru Poslanecké sněmovny byl navržen a schválen pozměňovací návrh, který podmínku úmyslného zavinění smrti jiného člověka v případně dalších zvlášť závažných zločinů stanovil. Princip výjimečného trestu, zejména jeho doživotní formy jakožto ultima ratio, stejně jako subsidiarita doživotí ve vztahu k druhé formě jsou zachovány. Ponechána je, i když jen ve vztahu k doživotnímu trestu, možnost soudu rozhodnout o nezapočítávání doby výkonu trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou pro účely podmíněného propuštění (§ 54 odst. 4).

Závěrem si dovoluji konstatování, že právní úprava výjimečného trestu ve své původní podobě přijaté v roce 1990 byla vcelku zdařilou. Některé změny, k nimž následně došlo, jsou dle mého názoru pozitivním příspěvkem k posílení efektivity tohoto trestu či právní jistoty odsouzených. Některé naopak považuji za přílišné a neopodstatněné zpřísnění tohoto nejpřísnějšího trestu. Pokud jde o právní úpravu obsaženou v ustanovení § 54 návrhu trestního zákoníku, samotnou koncepci i předpoklady ukládání výjimečného trestu hodnotím pozitivně s dílčími připomínkami či náměty. První z nich je rázu obecnějšího, týká se zvýšení maximální hranice trestu odnětí svo-

⁵ Šámal, P.: *Osnova trestního zákoníku 2004–2006*, C. H. Beck, Praha, 2006, str. 96.

body, jehož nejsem stoupencem. Mám za to, že i stávající úprava pravidelného a výjimečného trestu skýtá dostatek prostoru pro rozlišení konkrétních případů nejzávažnějších trestných činů.⁶ Pokud jde o ukládání doživotního trestu, kloním se k variantě vázanosti na zvlášť závažné zločiny, při nichž byla úmyslně způsobena smrt jiného člověka. Jak patrně i z předchozích výkladů, neztotožňuji se s možností zakotvenou v ustanovení § 54 odst. 4, jejíž vypuštění doporučuji i u doživotního trestu.

EXCEPTIONAL PUNISHMENT IN THE PROCESS OF THE CRIMINAL SUBSTANTIVE LAW REFORM

Summary

An exceptional punishment means a sentence of imprisonment of fifteen up to twenty-five years and life imprisonment. It was introduced into the Czech Criminal Code in 1990 when the former exceptional death penalty was abolished.

This presentation deals with the changes of legal regulation of the exceptional punishment in the process of criminal law reform which consists of two phases. The first one is the phase of amendments, the second the phase of recodification.

The author maps and analyses the most important amendments of the Criminal Code and Criminal Procedure relating to the exceptional punishment and deals also with the bill of the new Criminal Code. She gives some recommendation to this bill as to the future form of the exceptional punishment.

Key words: an exceptional punishment, sentence of imprisonment of fifteen up to twenty-five years, life imprisonment, criminal substantive law reform, amendment of Criminal Code, recodification, Bill of the new Criminal Code

Klíčová slova: výjimečný trest, trest odnětí svobody nad 15 až do 25 let, doživotí, reforma trestního práva hmotného, novela trestního zákona, rekodifikace, návrh nového trestního zákoníku

⁶ Blíže k této otázce Kalvodová, V.: Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí, Masarykova univerzita, Brno, 2002, str. 107.